

مبانی پاسخگویی مسئولان با تأملی بر راه حل مشکل بیکاری در نهج البلاغه

عبدالامام آقاجری* / علی یار حسینی** / محمد جواد حیدری***

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۸

چکیده

پاسخ‌گویی به عنوان یکی از چالش‌های پیش روی مدیران، ابزار کنترل، نظارت بر قدرت و مقابله با سوء استفاده از جایگاه شغلی در کانون توجه پژوهشگران حوزه‌های علوم متعدد قرار گرفته است. در همین راستا پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که آیا در نظام اسلامی مدیران در قبال جایگاهی که دارند و کاری که به آنان واگذار می‌شود، باید پاسخگو باشند؟ بر این اساس، نگارندگان پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، به شیوه کتابخانه‌ای و به کمک ابزار فیش‌برداری داده‌های پژوهش را گردآوری و مورد بررسی و تحلیل قرار داده‌اند که منجر به حصول نتایج ارزنده‌ای گردیده است؛ از جمله این که مشخص گردید هر کدام از قوای سه‌گانه علاوه بر این که دارای سازوکارهای درونی پاسخگویی در ابعاد اداری، سیاسی، اجتماعی و... هستند، بر یکدیگر نیز نظارت دارند، نقش پاسخ‌خواهی قوه قضائیه از سایر قوا بیشتر است. همچنین معلوم گردید که قوه مقننه با شیوه‌ها و سازوکارهای گوناگون و متعددی قادر به پاسخ‌خواهی از سایر قوا و نهادهاست اما ضمانت اجرایی چندانی ندارد. در نهایت به اعتقاد نگارندگان برای رسیدن به پاسخ صحیح توجه به موارد پیشنهادی در نتایج تحقیق توسط مدیران ضروری است.

کلید واژه‌ها:

فقه، مدیریت اسلامی، پاسخگویی، بیکاری، نهج البلاغه.

*. دانشجوی دکتری گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران. a.aghajari.a@gmail.com

** . استادیار گروه هیات و معارف اسلامی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران. (نویسنده مسئول)

aliyar-hosseini@iauhvaz.ac.ir

dr.mjheydari@gmail.com

***. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه قم، ایران.

۱. مقدمه

در مباحث مربوط به پاسخگویی مدیران در رابطه با بیکاری مسائل و موضوعات متعددی مطرح است، یکی از مهمترین موضوعاتی که باید در این زمینه مورد بررسی قرار گیرد. پاسخ گویی مدیران نسبت به بیکاری و تبیین نظر اسلام در این باره است چرا که رفع مشکل بیکاری در هر جامعه‌ای منوط به وجود لیاقت، کیاست، حسن تدبیر و شایستگی لازم در مدیران می‌باشد و متقابلاً ضعف در تنظیم امور و تدبیر کارها و بی‌توجهی و بی‌کفایتی مدیر و غفلت از وظائف، به سلب اعتماد عمومی نسبت به نظام اداری منجر می‌شود، بیکاری به عنوان یک موضوع اما اساسی در جامعه که با مسائل مختلفی از قبیل اقتصاد، فرهنگ و .... رو به روست، نه تنها از این قاعده کلی مستثنی نیست بلکه از آن جهت که اشتغال در آرامش جسمانی و روحی و روانی افراد و در رشد فضایل و کمالات انسانی نقش ارزشمندی دارد، پاسخگویی مدیران در این رابطه از اهمیت و ظرافت خاص خود برخوردار است و نقش کلیدی داشته و مسئولیت شرعی قابل توجهی متوجه آنان می‌باشد. توجه به این مهم می‌طلبد که جایگاه، حدود و جوانب مسئله را از دید شارع مقدس، مورد بررسی قرار دهیم.

۱-۱. بیان پیشینه و ضرورت تحقیق

موضوعات و مسائل مربوط به پاسخگویی مدیران در رابطه با بیکاری از دیر باز مورد توجه فقهاء و دانشمندان اسلامی و پژوهشگران بوده و در کتاب‌های فقهی خود، فروع و جزئیات فراوانی در مورد آن مطرح کرده‌اند. در عین حال، در این کتاب‌ها، در باب مستقلی تحت همین عنوان یا عناوین مشابه به موضوع مورد گفتگو پرداخته نشده‌است. براین اساس رجوع به پیشینه تحقیق، در جلوگیری از اقدامات مشابه راهگشا بوده و به نوآوری و پرداختن به موضوعات جدید کمک خواهد کرد. در خصوص موضوع مشابه مورد مطالعه، تحقیقاتی پراکنده به شرح زیر انجام شده‌است:

خانی (۱۳۷۵) در رساله دکتری خود تحت عنوان (نقش اشتغال در فرآیند توسعه روستائی مطالعه موردی استان گیلان) به این نتیجه رسیده‌است که مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر نحوه مشارکت اقتصادی زنان روستائی در سال‌های اخیر، بیکاری و مدرنیزاسیون در مناطق روستائی بوده‌است. «خانی، فضیله (۱۳۷۵) جایگاه و نقش اشتغال زنان در فرآیند توسعه روستائی و مطالعه موردی استان گیلان»

زیاری (۱۳۸۰) در تحقیقی به بررسی و تحلیل و برنامه‌ریزی اشتغال در استان یزد پرداخته و به این نتیجه رسیده‌است که مهم‌ترین بخش اشتغال را، مالی و تجاری بوده‌است: (زیاری، کرامت الله

(۱۳۸۰) بررسی، تحلیل و برنامه‌ریزی اشتغال در استان یزد، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال شانزدهم، شماره ۶۱

دهقان (۱۳۸۰) در پایان نامه کارشناسی ارشد تحت عنوان، نقش اشتغال در کاهش مهاجرت‌های روستائی (مطالعه موردی دهستان مشایخ شهرستان ممسنی) به این نتیجه رسیده است که مهاجرت یکی از معضلات مهم است که ریشه اصلی آن در نبود اشتغال و بیکاری در روستاها می‌باشد: «دهقان، امین (۱۳۸۰) طرح نظام خدمات رسانی به روستاها (بخش مرکزی شهرستان ممسنی) پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس»

برخی مقالات و نشریات تدوین شده دیگر در مورد این موضوع عبارت‌اند از:

- مقاله (مدیریت پاسخ‌گویی) نویسنده مهدی محمدیان، دانشگاه علوم پزشکی تبریز.
  - مقاله (الزامات نظام اداری در جهت بهبود پاسخ‌گویی سازمان‌های دولتی ایران با تأکید بر مبانی و اصول فقهی) نویسنده الهی صبحی.
  - مقاله (دولت پاسخ‌گو در اسلام) نویسنده عبدالحکیم رحمانی، ادیان مذاهب و عرفان، شماره ۸۲، مقاله (منطق پاسخ‌گویی از منظر قرآن و اهل بیت) نویسنده علی پویا، پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن.
  - مقاله (آسیب‌شناسی نظام پاسخ‌گویی در سازمان‌های دولتی) نویسندگان ناصر میرسپاسی و محمدرضا باقرزاده دانشگاه آزاد اسلامی واحد فیروزندکوه.
  - مقاله (نقش پاسخ‌گویی بر رضایت و عملکرد شغلی) نویسندگان سجاد جهانی - محمد حسنی - ابوالفضل قاسم‌زاده دانشگاه ارومیه.
  - مقاله (نظارت همگانی، الگوی مناسب پاسخ‌گویی) نویسنده دکتر محمد باقر قالیباف، دانشگاه تهران.
- که در مقالات فوق بیشتر ادله، مرجع و چگونگی لزوم پاسخ‌گو بودن مورد بررسی قرار گرفته است.

همچنین در جستجو از سایر منابع، از جمله پایگاه مجلات تخصصی با تعداد ۳۶ عنوان فقهی و ۹۴ عنوان حقوقی، ملاحظه می‌شود در رشته فقه و مبانی حقوق با عنوان پاسخ‌گویی فقهی - حقوقی، تاکنون تحقیقی با این رویکرد صورت نگرفته و به نظر می‌رسد موضوع جدیدی مورد بررسی و

تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد، فقط به صورت پراکنده، موضوعاتی به شرح ذیل یافت شد که نتایج به شرح ذیل است:

- نشست علمی امام خمینی (ره) و مسائل مستحدثه در تاریخ پنجشنبه ۱۱ آبان ۹۶ با حضور جمعی از علماء و روحانیون در دفتر قم مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) برگزار شد. در نشست علمی امام خمینی (ره) و مسائل مستحدثه مطرح شد؛ امام خمینی (ره) می‌خواست نشان دهد فقه اسلام توانایی پاسخ‌گویی به مسائل روز را داراست عبدالکریم بی‌آزار شیرازی در این نشست گفت:

«این معلوم است که امام عنایت فراوانی به به‌روز کردن فقه داشتند که بتواند جوابگوی نیازهای جامعه باشد و امروز هم حقوقدانان دنیا به این نتیجه رسیده‌اند که فقه اسلام می‌تواند جوابگوی نیازهای امروز باشد؛ لذا دایرةالمعارف‌های گوناگون نوشته شده و در قوانین دنیا استفاده فراوانی از فقه اسلامی می‌کنند.»

تحلیل: همان‌طور که ملاحظه می‌شود، نشست فوق با ذکر (فقه اسلام توانایی پاسخ‌گویی به مسائل روز را داراست)، ولی از نحوه‌ی پاسخ‌گویی از منظر فقه سخنی به میان نیامده، درحالی‌که عنوان فوق در پی آن است که ابعاد مختلف پاسخ‌گویی را از دیدگاه‌های مختلف بررسی نماید.

- پژوهشگاه «فقه نظام» به دنبال پاسخ‌گویی به مسائل فقهی نظام در سطح کلان است.

حجت‌الاسلام والمسلمین محمد حاج ابوالقاسم دولابی رئیس پژوهشگاه فقه نظام درباره علت تأسیس این پژوهشگاه گفت: «یکی از نیازهای مهم ایران اسلامی پژوهش‌هایی است که به سؤالات مختلف در سطح کلان برای بحث‌های مختلف نظام پاسخ دهد، طبیعتاً برای اینکه ما بتوانیم نظام‌های اجتماعی خود را متناسب با چارچوب‌های شرعی تنظیم کنیم، لازم است که چارچوب‌های شرعی ناظر به نظام‌ها را با روش فقهی از منابع معتبر استنباط کنیم، برای این منظور و برای ایجاد فضای گفتمانی پیرامون فقه نظام، در حوزه پژوهشگاه «فقه نظام» توسط آیت‌الله اراکی تأسیس شد.»

تحلیل: در بررسی مطالب فوق، بیشتر پیرامون علت تأسیس پژوهشگاه جهت بررسی پاسخ‌گویی روش فقهی از منابع معتبر نتیجه‌گیری شده، درحالی‌که پژوهش مدنظر به دنبال بررسی فقهی پاسخ‌گویی است.

در بررسی دو عنوان دیگر به شرح ذیل، مطالب مطرح شده در حد مقاله بوده که در مجلات چاپ شده و تجزیه و تحلیل فقهی براساس داده‌های آنها، انجام نشده است. در این پژوهش نگارندگان در پی آن هستند که مساله پاسخ‌گویی را از نظر فقهی در چارچوب نظام مدیریتی اسلام بررسی و تحلیل نمایند. بی‌تردید نتایج ارزنده چنین پژوهشی در جهت کارآمدی نظام مدیریتی اسلام مؤثر خواهد افتاد.

۱-۳. تعریف موضوع

هر اجتماعی به مدیری نیازمند است که به کارهای مردم رسیدگی نموده، امور آنان را سامان دهد. یکی از مسائل مهم که مدیران باید در جامعه نسبت به آن پاسخگو باشند، معضل تأمین اشتغال و رفع مشکل بیکاری است که از یک طرف مردم باید در انتخاب مدیران شاخص‌های مدنظر اسلام را در نظر گرفته و از طرفی دیگر ضرورت دارد که مدیران منتخب باید با کیاست و حسن تدبیر و راهکارهای عملی مشکلات مردم از جمله مسئله اشتغال و رفع پدیده بیکاری، حداکثر تلاش را بنمایند.

۱-۴. مفهوم بیکاری و کم‌کاری

۱-۴-۱. تعریف کار

مجموعه عملیاتی که انسان با استفاده از مغز، دست‌ها، ابزار و ماشین‌ها برای استفاده‌ی عملی از ماده روی آن انجام می‌دهد و این اعمال نیز متقابلاً بر انسان اثر می‌گذارد و او را تغییر می‌دهد. (توسلی، ۱۳۷۵، ص ۹)

مفهوم «پاسخ» از نظر لغوی به معنای «جواب، فرمان‌برداری، اجابت امر و مقابل سؤال و پرسش است و پاسخگویی به معنای جواب دادن است.» (نظرپور، ۱۳۸۳، ص ۳۵) پس، پاسخگویی مسئولان به معنای آن است که آنان باید در قبال مسئولیت‌ها، اختیارات و وظایف خود، پاسخگو باشند. اما سؤال این است که: مسئولیت چیست؟ در لغت مصدری است جعلی به معنای وجود صفتی که لازم شخص مسئول است.» (فلاح، ۱۳۸۱، ص ۵۴) بنابراین مسئولان باید پاسخگوی همه وظایف، اعمال و افعال خود باشند که شامل مصوبات، دستورات، اوامر، نصب و عزل افراد و تبعات ناشی از این موارد می‌شود. چنان‌که بیان علت ناتوانی و عدم انجام وظایف محوله، بخشی از پاسخگویی است. پاسخ‌گویی یعنی اینکه «مدیر به صورت شفاف کارنامه خود را ارائه دهد و به مطالبات رده فرادستی و سؤالات رده فرودستی توجه کند و خود را در معرض نقد و بررسی قرار دهد و همان‌گونه که موفقیت‌ها و پیشرفت‌های خود را به حساب توان

کاری و صلاحیت‌های مدیریتی یا فرماندهی خود می‌گذارد، به عدم توفیق‌ها و شکست‌های احتمالی خود نیز اعتراف کند و مسئولیت آن‌ها را بر عهده گیرد و درصدد جبران آن برآید. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: «لازمه حرکت قدم به قدم نظام اسلامی به سوی حیات طیبه، پاسخ‌گویی مسئولان و ارائه کارنامه خود به منظور اصلاح امور است.» (روزنامه رسالت، تاریخ ۱۳/۱/۸۳)

دلایل قرآنی، موضوع پاسخگویی مسئولان

۱- همه پاسخگو هستند.

قرآن کریم به جز خداوند متعال، همه انسان‌ها را نسبت به عملکردشان پاسخگو می‌داند. «لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ» (انبیاء، ۲۳) در آنچه [خدا] انجام می‌دهد، چون و چرا راه ندارد، ولی از آنان [انسان‌ها] سؤال خواهد شد. در آیه‌ای دیگر درباره پرسشگری خداوند از کسانی که عملکردهای نامطلوب در اجرای احکام دین داشتند، می‌فرماید:

«فَوْ رَبِّكَ لِنَسَأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (حجر، ۹۲ و ۹۳) پس سوگند به پروردگارت که از همه آنان از آنچه انجام داده‌اند، خواهیم پرسید!

۲- پاسخگویی اعضای بدن در تحصیل علم و عمل

«وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ كُلَّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (اسراء، ۳۶) ترجمه: و چیزی را که بدان علم نداری دنبال مکن، زیرا گوش و چشم و قلب، همه مورد پرسش واقع خواهند شد. در این آیه به پاسخگویی اعضا و جوارح انسان‌ها تصریح شده است.

۳- مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی حضرت عیسی علیه السلام

«وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ۗ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمَّيَ الْهَيْبِينَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» (مائده، ۱۱۶ و ۱۱۷) ترجمه: و [یاد کن] هنگامی را که خدا فرمود: ای عیسی پسر مریم، آیا تو به مردم گفتی من و مادرم را همچون دو خدا به جای خداوند بپرستید؟ گفت: منزه‌ی تو، مرا نزدیک که [درباره

خویشتن [چیزی را که حق من نیست بگویم. اگر آن را گفته بودم قطعاً آن را می دانستی، آنچه در نفس من است تو می دانی و آنچه در ذات توست من نمی دانم، چرا که تو خود، دانای رازهای نهانی. جز آنچه مرا بدان فرمان دادی [چیزی] به آنان نگفتم؛ [گفته ام] که: خدا، پروردگار من و پروردگار خود را عبادت کنید و تا وقتی در میانشان بودم بر آنان گواه بودم، پس چون روح مرا گرفتی، تو خود بر آنان نگهبان بودی و تو بر هر چیز گواهی.

مطابق آنچه در این آیات آمده است، انبیاء الهی نیز باید پاسخگوی خداوند باشند.

۴- کارهای شایسته

در قرآن مجید آیات متعددی راجع به کار و فعالیت وجود دارد. یکی از اهداف مهم اسلام در جامعه انجام کار و اعمال شایسته است. یعنی فعالیت و کار شخص، غیر مولد، مخرب، حرام و خلاف قوانین الهی نباشد.

« إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا » (کهف، ۱۰۷) کسانی که

ایمان آوردند و کارهای شایسته کرده اند، در بهشت فردوس منزل خواهند یافت.

« إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا

كَبِيرًا » (اسراء، ۹) این قرآن خلق را به راست ترین و استوارترین طریق هدایت می کند و مومنانی را که کارهای شایسته می کنند، به اجر و ثواب عظیم بشارت می دهد.

ادله پاسخگویی در سنت و اجماع

ادله پاسخگویی مسئولان روایات و اجماع عبارتند از:

الف: ادله لزوم پاسخگو بودن نظام اداری، در نهج البلاغه

۱. استکبار و طغیان در برابر خدا

عدم پاسخگویی مدیران در نظام اداری، شبیه مساوات و برابر دانستن خود با خداوند متعال را در پی داشته و ممکن است تداعی کننده این مسئله باشد که آنها خود را قدرتی می دانند که نیازی به پاسخگویی ندارند، درحالی که این قدرت فقط از آن خداوند متعال است: « وَلَا تَقُولَنَّ إِنِّي مُؤَمَّرٌ أَمْرٌ فَأَطَاعُ، ... إِيَّاكَ وَ مَسَامَاةَ اللَّهِ فِي عَظَمَتِهِ، وَالتَّشْبَهُ بِهِ فِي جَبَرُوتِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ كُلَّ جَبَّارٍ وَ يُهَيِّنُ كُلَّ مُخْتَالٍ، »، ترجمه: از برابر داشتن خود با عظمت حق و از تشبه خود با جبروت خداوند بر حذر باش که حضرت او هر گردن کشی

را خوار و هر متکبری را بی‌ارزش و پست می‌کند. (سیدرضی، ۱۳۵۱، نامه ۵۳)
 بنابراین دلیل پاسخگو بودن مدیران، بر حذر داشتن آن‌ها از برابری خود با خداست، زیرا خدا
 هر متکبری را ذلیل و خوار می‌کند.

۲. لزوم دسترسی آسان مردم به مدیران نظام

بی‌گمان، حضور مدیران نظام اداری در جامعه و لمس واقعیت‌های اجتماعی بدون واسطه،
 فایده‌های متعددی دارد. از سوی دیگر، در دسترس نبودن ایشان و غیبت‌شان از صحنه اجتماع، موجب
 عواقبی ناگوار می‌گردد که امام علی علیه السلام به آن‌ها اشاره می‌کند: « وَأَمَّا بَعْدُ، فَلَا تَطْوَلَنَّ اِحْتِجَابَكَ عَنْ
 رَعِيَّتِكَ، فَإِنَّ اِحْتِجَابَ الْوَلَاةِ عَنِ الرَّعِيَّةِ شُعْبَةٌ مِنَ الضَّيْقِ، وَقَلَّةُ عِلْمِ بِالْأُمُورِ؛ وَالِاحْتِجَابُ مِنْهُمْ يَقْطَعُ
 عَنْهُمْ عِلْمَ مَا اِحْتَجَبُوا دُونَهُ، فَيَضْغُرُ عَنْدهُمْ الْكَبِيرُ وَيَعْظُمُ الصَّغِيرُ، وَيَقْبَحُ الْحَسَنُ وَيَحْسُنُ الْقَبِيحُ،
 وَيَشَابُ الْحَقُّ بِالْبَاطِلِ؛ وَإِنَّمَا الْقَوَالِي بَشَرٌ لَا يَعْرِفُ مَا تَوَارَى عَنْهُ النَّاسُ بِهِ مِنَ الْأُمُورِ، وَلَيْسَتْ عَلَى
 الْحَقِّ سِمَاتٌ تُعْرَفُ بِهَا ضُرُوبُ الصِّدْقِ مِنَ الْكَذِبِ » (سیدرضی، ۱۳۵۱، نامه ۵۳) ترجمه: اما بعد از این،
 پنهان ماندن را از رعیت طولانی مکن که در پرده ماندن حاکم شعبه‌ای است از تنگ‌خویی و کم‌اطلاعی
 به امور و پنهان ماندن حاکم از رعیت، حاکمان را از دانستن آنچه بر آنان پوشیده است، باز می‌دارد. بر این
 اساس، کار بزرگ پیش آنان کوچک و کار کوچک نزد آنان، بزرگ جلوه می‌کند، زیبا زشت می‌گردد و زشت
 زیبا می‌شود و حق به باطل می‌آمیزد. زمامدار انسانی است که آنچه را مردم از او پوشیده دارند نخواهد
 دانست و حق را هم نشانه‌ای نیست که به وسیله آن انواع راستی از دروغ شناخته شود.

بر اساس این فراز از عهدنامه مالک اشتر، بی‌توجهی به در دسترس بودن مدیران در نظام
 اداری، مشکلات ذیل را به وجود می‌آورد:

- تنگ‌خلقی و کم‌حوصلگی مدیران

- ناآگاهی از امور کشور که خود موجب می‌شود: کار بزرگ نزد آنان کوچک و کار کوچک بزرگ
 جلوه کند، زیبا زشت گردد و زشت زیبا جلوه کند و حق با باطل آمیخته گردد.

۳. رفع بدگمانی و اتهام به مدیران

« وَإِنْ ظَنَنْتَ الرَّعِيَّةَ بِكَ حَيْفًا فَأَصْحِرْ لَهُمْ بِعُذْرِكَ، وَأَعِدْ عَنْكَ ظُنُونَهُمْ بِاصْحَارِكَ ». (سید

رضی، نهج البلاغه، نامه ۵۳) ترجمه: هرگاه رعیت گمان ستمی بر تو ببرد آشکارا عذرت را به آنان ارائه کن
 و به اظهار عذر، گمان‌های آنان را از خود بگردان.

پس لازمه پاسخگویی مدیران، رفع بدگمانی از رعیت است که در این مورد با عذرخواهی از آنها، مردم نسبت به مدیر خوش گمان می‌گردند.

۴. گرایش مردم به حق (هدف حکومت)

« وَإِنْ ظَنَنْتَ الرَّعِيَّةُ بِكَ حَيْفًا فَأَصْحِرْ لَهُمْ بِعُذْرِكَ... وَإِعْذَارًا تَبْلُغُ بِهِ حَاجَتَكَ مِنْ تَقْوِيهِمْ عَلَى الْحَقِّ ». (سیدرضی، ۱۳۵۱، نامه ۵۳) هرگاه رعیت گمان ستمی بر تو ببرد آشکارا عذرت را به آنان ارائه کن و این عذرخواهی تو را به خواسته‌ات، -در واداشتن رعیت به حق- می‌رساند.

دیدگاه مختار

بنابراین لازم است مدیران پاسخگو باشند، در صورتی که مردم گمان ستم خود از جانب مسئولان داشته باشد پاسخگو بودن و عذرخواهی مدیران اهمیت دو چندان پیدا می‌کند، زیرا مردم فطرتاً گرایش به سوی حق و حق خواهی دارند.

۵. عامل خودسازی و مبارزه با نفس مدیران

« وَإِنْ ظَنَنْتَ الرَّعِيَّةُ بِكَ حَيْفًا فَأَصْحِرْ لَهُمْ بِعُذْرِكَ وَاعِدِلْ عَنْكَ ظُنُونَهُمْ بِأَصْحَارِكَ، فَإِنَّ فِي ذَلِكَ رِيَاضَةً مِنْكَ لِنَفْسِكَ ». (سیدرضی، ۱۳۵۱، نامه ۵۳)

هرگاه رعیت گمان ستمی بر تو ببرد آشکارا عذرت را به آنان ارائه کن و به اظهار عذر، گمان‌های آنان را از خود بگردان، زیرا اظهار عذر موجب عادت دادن نفس به اخلاق حسنه می‌گردد. از لوازم پاسخگویی مدیران جرأت اظهار عذرخواهی از دیگران به هنگام اشتباه است، زیرا باعث می‌شود که انسان به انجام فضائل اخلاقی عادت نماید.

۶. موجب احقاق حق طبقات اجتماعی

خداوند متعال برای هر یک از طبقات اجتماعی، حق خاصی قائل شده است. هر یک از طبقات اجتماع حق خاصی بر عهده نظام اداری دارند که مدیران دولتی باید پذیرا و پاسخ‌گوی آنها باشند.

« وَلِكُلِّ عَلَى الْوَالِي حَقٌّ بِقَدْرِ مَا يُصْلِحُهُ، وَيَسْرُجُ الْوَالِي مِنْ حَقِيقَةِ مَا أَلْتَمَهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ إِلَّا بِالْإِهْتِمَامِ وَالِاسْتِعَانَةِ بِاللَّهِ، وَتَوْطِئِينَ نَفْسِهِ عَلَى لُزُومِ الْحَقِّ، وَالصَّبْرِ عَلَيْهِ فِيمَا خَفَّ عَلَيْهِ أَوْ ثَقُلَ ». (سیدرضی، ۱۳۵۱، نامه ۵۳)

و همه آنان به مقداری که امورشان اصلاح شود بر زمامدار، حقی مشخص دارند و زمامدار از انجام آنچه خدا بر او واجب کرده است نمی‌تواند موفق باشد جز آن که تلاش فراوان نماید و از خدا یاری بطلبد و خود را برای انجام حق آماده سازد و در همه کارها، آسان باشد یا دشوار، شکیبایی ورزد. لازمه پاسخگویی مدیران در احقاق حق طبقات اجتماعی، ادای حقی است که بر عهده‌ی آنهاست که با یاری خواستن از خدا و سعی و تلاش ادا می‌شود.

۷. تعیین معیار شایستگی نظام اداری و مدیران دولتی

« إِنَّمَا يُسْتَدَلُّ عَلَى الصَّالِحِينَ بِمَا يُجْرِي اللَّهُ عَلَيْهِمَ عَلَى أَلْسِنِ عِبَادِهِ » (سیدرضی، نهج البلاغه،

نامه ۵۳) شایستگی‌شان را به ذکر خیری که خداوند بر زبان بندگانش جاری می‌کند می‌توان شناخت. از لوازم پاسخگویی مدیران توجه به اظهارنظر رعیت که اگر در زبان‌ها بدنام باشد آنان را بدکار دانسته و اگر از آن‌ها نیکویی بر زبان‌ها جاری باشد مردم ایشان را نیکو شمرده، دعا می‌نمایند.

۸. عذرآوری در پیشگاه خداوند منان و مخلوقاتش

لازمه تحقق دو معیار اساسی عذر داشتن در پیشگاه حضرت حق - جل و اعلا - و مخلوقات ارزشمند حضرتش، پذیرش پاسخ‌گویی است. از این‌رو، نظام اداری و مدیران دولتی باید تمام تلاش خود را در مسیر تحقق خواسته‌های خداوند متعال و مردم به کارگیرند تا در هیچ جا، در معرض کم‌کاری یا تخلف نباشند و بتوانند در مقابل قصورهای احتمالی، از خود دفاع کنند. در این صورت، احتمال تقصیر منتفی است، زیرا در صورت وقوع آن، در درگاه خداوند و مردم عذری نخواهند داشت. «وَأَنَا أَسْأَلُ اللَّهَ... أَنْ يُوفِّقَنِي وَإِيَّاكَ لِمَا فِيهِ رِضَاءٌ مِنَ الْإِقَامَةِ عَلَى الْعُذْرِ الْوَاضِحِ إِلَيْهِ وَإِلَى خَلْقِهِ» (سیدرضی، ۱۳۵۱، نامه ۵۳) من از خداوند بزرگ درخواست می‌کنم من و تو را به آنچه رضای او در آن است، از معذور بودن نزد خود و مخلوقش توفیق دهد.

از ادله لزوم پاسخگویی مدیران، رضایت خدا و مخلوقاتش است که مدیران باید در تحقق آن حداکثر تلاش را داشته باشند.

۹. محدودیت‌های انسان

مدیران شاغل در نظام اداری، انسان هستند و مشمول محدودیت‌های انسانی اند که در همه افراد بشر وجود دارد. از این‌رو لازم است نظامی از پاسخ‌گویی طراحی شود تا بتواند این نارسایی را تا حدی جبران کند. در این صورت، وجود نظام پاسخ‌گویی در نظام اداری، یک ضرورت تلقی می‌شود.

« وَ إِنَّمَا الْوَالِي بَشَرٌ لَا يَعْرِفُ مَا تَوَارَى عَنْهُ النَّاسُ بِهِ مِنَ الْأُمُورِ، وَ لَيْسَتْ عَلَيَّ الْحَقَّقَ سِمَاتٌ تُعْرَفُ بِهَا ضُرُوبُ الصِّدْقِ مِنَ الْكَذِبِ. » (سیدرضی، ۱۳۵۱، نامه ۵۳) همانا زمامدار آنچه را که مردم از او پوشیده دارد نمی‌داند و حق را نیز نشانه‌ای نباشد تا با آن راست از دروغ شناخته شود. درعین حال، می‌توان گفت: در این فراز از نامه، دلیلی عقلی بر لزوم داشتن نظامی برای پاسخ‌گویی مورد تأکید قرار گرفته است.

بنابراین از دلایل لازم پاسخگویی مدیران، محدودیت‌های آن‌هاست، زیرا انسان هستند و انسان محدودیت دارد، بنابراین برای تشخیص حقایق لازم است که مدیران از دید رعیت پنهان نباشند.

ب - دیدگاه پیامبر (ص) و ائمه اطهار (علیهم‌السلام) در مورد کار

رسول گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمودند: «ان النفس اذا اهرزت قوتها استقرت» (کلینی، ۱۴۱۱، ج ۶، ص ۲۸۶) روح آدمی زمانی قرار و آرام دارد که قوت خود را ذخیره کرده باشد. البته این روایت هرگز دلالت بر احتکار و انباشت مواد غذایی یا ارزاق مردم نمی‌کند زیرا مسلم است که ذخیره به معنای احتکار از امر حرام و قبیح است. این روایت به يك معنا شاید دلالت بر این امر دارد که وقتی انسان دارای شغل و کار و مقامی است از آن طرق رزق و روزی او به مرور زمان تامین خواهد شد و برای زندگی خود احساس پشتیبان و تامین می‌کند، لذا بخشی از نگرانیهای او برطرف شده و اضطراب بر او مستولی نمی‌گردد.

چنانچه این مطلب، از این روایت دیگری که از امام رضا علیه‌السلام وارد شده است نیز استفاده می‌شود، که امام فرمودند: «إِنَّ الْإِنْسَانَ إِذَا أُدْخِلَ طَعَامَ سِنْتِهِ خَفَّ ظَهْرُهُ وَ اسْتَرَاحَ » (کلینی، ۱۴۱۱، ج ۶، ص ۲۸۶) آدمی وقتی خوراك سال خود را ذخیره کند پشتش از بار زندگی سبک می‌گردد و آسوده خاطر می‌شود. در روایت دیگر داشتن شغل و درآمد کافی بعنوان موضوعی مهم ذکر شده است.

رسول گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمودند: « طوبى لمن أسلمَ وكانَ عيشُهُ كفافاً وقُوَاهُ سداداً » (مجلسی، بی‌تا، ج ۱۵، ص ۲۶۳) خوشبختی و زندگی پاکیزه کسی دارد که آئین اسلام را پذیرفته باشد و به قدر معاش خود درآمد دارد و قوای بدنش نیرومند است.

امیر مومنان علی علیه السلام فرمودند: « مَنْ اقْتَصَرَ عَلَى بُلْعَةِ الْكُفَّافِ فَقَدْ انْتَضَمَ الرَّاحَةَ » (سیدرضی، ۱۳۵۱، کلمات قصار ۳۶۳) هر کس به درآمدی که به کفاف زندگی رسا باشد اکتفا کند از پریشان فکری رهیده و بدین وسیله آسایش خاطر خود را مرتب ساخته است.

امام موسی بن جعفر علیه السلام فرمودند: طوبی لِمَنْ أَسْلَمَ وَكَانَ عَيْشُهُ كِفَافًا وَقُوَاهُ سَدَادًا « (مجلسی، بی تا، ج ۱۵، ص ۲۳۶) انسان با آرامش و دارای زندگی پاکیزه کسی است که ایمان آورده باشد و برای گذران زندگی خود درآمد کافی داشته باشد.

آثار روحی و روانی بیکاری

رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمودند: « مَنْ قَصَرَ فِي الْعَمَلِ ابْتِلَاءُ اللَّهِ وَسَبْحَانَهُ بِاللَّهِ » (پابنده، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۱۹۸) وقتی بنده‌ای در عمل کوتاهی کند خداوند او را به غم و ناراحتی روحی مبتلا می‌سازد. گرچه این روایت گویای این است که انسان همه کارها را باید با دقت و بررسی همه جانبه انجام دهد ولی اگر از اصل تعمیمی و سرایت موضوع استفاده شود، می‌توان گفت که کم کاری در امر اشتغال و بیکاری باعث نارسایی در بخش‌های فردی و اجتماعی جامعه می‌شود و افراد جامعه دچار اختلال‌هایی در ابعاد مادی و معنوی خواهند شد چنانچه حضرت امیر مومنان علیه السلام فرمودند: «إِنْ يَكُنِ الشُّغْلُ مَجْهَدَةً، فَاتِّصَالُ الْقِرَاحِ مَفْسَدَةٌ» (مفید، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۲۹۸) اگر تن دادن به شغل مایه زحمت و تعب است، بیکاری دائم نیز باعث نادرستی و فساد است. پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در خصوص مذمت بیکاری و تاثیر در زندگی انسان‌ها فرمود: «أَخْشَى مَا خَشِيتَ عَلَى أُمَّتِي: كِبَرُ الْبَطْنِ وَمُدَاوِمَةُ النَّوْمِ وَالْكَسَلُ وَضَعْفُ الْيَقِينِ» (سیوطی، بی تا، ج ۱، ص ۴۹، ح ۲۹۵؛ متقی هندی، ۱۴۰۱، ج ۳، ص ۴۶۰، ح ۷۴۳۴؛ پابنده، ۱۳۸۸، ص ۱۹) بر امت خویش، بیشتر از شکم پرستی، پرخواهی و بیکاری و بی ایمانی بیمناکم.

ج - دیدگاه و روش امام علی علیه السلام در خصوص کار و رفع معضل بیکاری

امیر مومنان علی علیه السلام توجهات فراوانی به کار و اشتغال و دوری از تنبلی و بیکاری دارد که راهگشا هستند.

۱- تأکید بر اهمیت کار و کوشش و نکوهش بیکاری و سستی:

حضرت شخصاً به زراعت و درختکاری و حفر قنوات، ساختن مسجد و وقف اماکن و املاک می‌پرداختند و همگان را به کار و تولید تشویق می‌نمودند ایشان می‌فرمودند: « تَعَرَّضُوا لِلتَّجَارَةِ؛

فَإِنَّ فِيهَا غِنًى لَكُمْ عَمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ» (حرعاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۲، ص ۴ و ۶) «تجارت کنید و به کار و تولید روی بیاورید که از آنچه در دست دیگران است بی نیاز شوید.» در سخن دیگری فرمودند: «مَنْ وَجَدَ مَاءً وَ تَرَابًا ثُمَّ افْتَقَرَ فَأَبْعَدَهُ اللَّهُ» (حرعاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۲، ص ۲۴) «کسی که آب و خاک در اختیار داشته باشد و با این وجود نیازمند و محتاج باشد خداوند او را از رحمت بیکرانیش دور گرداند.» این تأکید اسلام بر کار و کوشش و سیره عملی حضرت موجب تشویق مردم به کار و تلاش در جهت ایجاد رفاه و سعادت جامعه می شود.

۲- حمایت و تشویق صاحبان حرفه و صنایع

حضرت توجه ویژه‌ای به اقشار مختلف از صاحبان حرفه و صنایع و کشاورزان و بازرگانان و بازاریان داشتند، از يك سو به تشویق آنان می پرداختند و از سوی دیگر آنها را هدایت و راهنمایی به روش‌هایی می نمودند که مورد اهتمام دین و صاحب شریعت بود؛ حضرت در سفارش به مالک اشتر فرمودند: «سفارش مرا به بازرگانان و صاحبان صنایع بپذیر و آنها را به نیکوکاری سفارش کن، زیرا آنان منابع اصلی منفعت و پدید آورندگان وسایل زندگی و آسایش و آورندگان وسایل زندگی از نقاط دور دست و دشواری می باشند.» (سیدرضی، ۱۳۵۱، نامه ۵۳، ص ۵۸۰) حمایت و تشویق صاحبان صنایع و کشاورزان سبب گرایش مردم به فعالیت و سرمایه‌گذاری در این زمینه‌ها می شود که با توجه به اینکه این امور سبب اشتغال‌زایی و رونق اقتصادی جامعه هستند، لذا راهکار مناسبی در جهت رفع معضل بیکاری در جامعه خواهد بود.

۳- ایجاد بستر مناسب برای رشد استعدادها

تنها تأکید بر کار و تلاش و حمایت از صنایع برای رونق اقتصادی جامعه کافی نیست بلکه رشد اقتصادی نیازمند ایجاد بستر مناسبی برای رشد استعدادها و تشویق در این خصوص است تا در سایه این امنیت اقتصادی و فضای سالم زمینه رشد برای همه شهروندان پدید آید. حضرت فرمودند: «کسی را در کوفه نمی توان یافت که متعمّم نباشد و در رفاه به سر نبرد حتی پایین‌ترین قشر مردم، خوراکش از نان گندم است و سرپناه و مسکن دارد که در آن آرامش می گیرد و از آب فرات می آشامد.» (مجلسی، بی تا، ج ۴۰، ص ۳۲۷)

۴- تأمین اجتماعی اقشار محروم و کم درآمد و از کارافتاده

حکومت علوی آرمان فقرزدایی و حمایت از اقشار محروم و کم درآمد را در دستور کار خود و کارگزاران خویش قرار داده بود حضرت در سفارش به مالک اشتر فرمودند: «تَمَّ اللَّهُ اللَّهُ فِي الطَّبَقَةِ

السُّفْلَى مِنَ الَّذِينَ لَا حِيلَةَ لَهُمْ، مِنَ الْمَسَاكِينِ وَالْمُحْتَاجِينَ... وَاحْفَظْ لِّهِ مَا اسْتَحْفَظَكَ مِنْ حَقِّهِ فِيهِمْ، وَاجْعَلْ لَهُمْ قِسْمًا مِنْ بَيْتِ مَالِكٍ» (سیدرضی، ۱۳۵۱، نامه ۵۳) «خدا را در نظر بگیر در خصوص طبقات پایین و محروم جامعه که هیچ چاره‌ای ندارند از نیازمندان و گرفتاران و دردمندان پس برای خدا پاسدار حقی باش که خداوند برای این طبقه معین فرموده است و بخشی از بیت‌المال را برای آنها قرار بده.» روزی حضرت علیه السلام بر پیرمرد از کار افتاده‌ای گذر می‌کرد، حضرت فرمودند: این کسیت؟ جواب دادند یا امیرالمؤمنین این يك پیرمرد نصرانی است حضرت فرمودند: از وی کار کشیدید تا آنکه پیر و عاجز گشت، آنگاه او را رها کردید؟ از بیت‌المال به او انفاق کنید..» (حرعاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۱، ص ۴۹) جائی که حضرت راضی نیست که حتی اهل ذمه در جامعه بالاتکلیف بماند و دستور به پرداخت حقوق از کار افتادگی برای ایشان می‌کنند، مسلماً مسلمانان در اولویت هستند. این تأمین اجتماعی و حمایت از افشار کم درآمد و بازنشستگان سبب ایجاد عدالت اجتماعی و تضمینی برای کسانی است که مشغول کار و تولید در جامعه هستند و تشویقی برای کار و تلاش است.

بنابراین: راهکارهایی که حضرت برای رونق و رشد اقتصادی جامعه در نظر گرفتند، یعنی ایجاد فضای سالم جهت بروز و ظهور استعدادها و حمایت از صاحبان حرفه و صنایع و کشاورزی به عنوان منابع تولیدی جامعه و مراکز سرمایه‌گذاری در جامعه و تأکید بر اهمیت کار و کوشش و مذمت بیکاری و سستی نشانگر این موضوع است که حکومت اسلامی باید زمینه اشتغال را برای تمامی افراد ایجاد نماید تا در سایه آن عدالت اجتماعی و رونق اقتصادی فراهم شود.

در دوره‌ی زندگی حضرت علی علیه السلام و صدر اسلام گرچه پدیده‌ی مذکور متداول و حاد نبوده، ولی ایشان به این امر توجه کرده است. آن حضرت فرمود: «أَقْبَةُ الْعَمَلِ الْبِطَالَةُ» (آمدی، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۸۱۷؛ شیخ الاسلامی، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۰۴۳) آفت عمل بیکاری است (یعنی هرکه عادت به آن کرد هرگز کار نمی‌کند یا اگر کار کند، ناقص انجام می‌دهد).

همچنین ایشان فرمود: «مَنْ أَطَاعَ التَّوَانِي ضَيَّعَ الْحُقُوقَ» (سیدرضی، ۱۳۵۱، حکمت ۲۳۹؛ موسوی خراسانی، ۱۳۷۸، ص ۱۱؛ به نقل از مجلسی، بی‌تا، ج ۷۳، ص ۱۱-۱۶۰)؛ کسی که تنبلی و سستی پیشه کند، حقوق خویش و دیگران را ضایع می‌کند.

بیکاری تحت تاثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در جامعه افزایش می‌یابد. این عوامل عبارتند از: فقر، کمبود سرمایه و اندک بودن سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف اقتصادی، فقدان آموزش، نبودن فرهنگ کار، فقدان تقاضا برای تولید کالاها، سستی و تنبلی افراد، فقدان مشارکت اجتماعی و... گسترش

بیکاری و کم کاری به تدریج آسیب‌ها و مشکلات اقتصادی و اجتماعی دیگری را به همراه دارد که برخی از آنها عبارتند از: افزایش فقر و تهیدستی، گسترش انحرافات نظیر اعتیاد، فساد، تبعیض، تکدی گری و جز اینها.

علی علیه السلام از کسالت و تنبلی دوری می‌جست و مرد عمل و کار بود و مردم را به کار و کوشش دعوت می‌کرد و آنها را از بی‌حوصلگی و تن‌آسایی که موجب فقر و تهیدستی است، بر حذر می‌داشت. (راشدی، ۱۳۷۶، ص ۱۶۶-۱۶۵)

آن حضرت می‌فرمود: «هرگاه کسالت و ناتوانی با هم همراه شدند، از آنها فقر و تهیدستی متولد می‌شود.» (راشدی، ۱۳۷۶، ص ۱۶۶)

یکی از سفارش‌های مولای متقیان به مردم کار کردن در زمان جوانی و میان‌سالی و قبل از پیری و کهولت است؛ زیرا عمر انسان کوتاه و دوران جوانی و تحرک و فعالیت محدود است؛ لذا بایستی در دوران جوانی و میان‌سالی به کار و کوشش صحیح و شایسته پرداخت تا در دنیای فانی توشه‌ای برای آخرت فراهم آید.

امیرالمؤمنین علیه السلام در این مورد می‌فرماید: «پیش از کشیدن بار سنگین حیات در سالیان پایانی زندگی و ورود به دار مشاهده‌ی نتایج عمر و قبل از دست دادن همه‌ی مشاعر و نیروهای خود، کار و تکاپو کنید. (جعفری، ۱۳۶۲، ج ۱۳، ص ۲۴۶)

۵. نظارت در کار

یکی از امور مهم، نظارت و کنترل بر کارها و فعالیت‌ها است. اگر نظارت بر کار به نحو مطلوب صورت گیرد، کاهش آسیب‌ها و افزایش کارایی‌های کارکنان، مدیران و زمامداران و نهایتاً رشد و رونق اقتصادی و اجتماعی را به دنبال می‌آورد. نظارت در کار اقشار مختلف، مهم تلقی می‌شود؛ اما به نظر می‌رسد که نظارت بر فعالیت‌ها و کارهای دو قشر بازرگانان و مدیران (زمامداران) ضروری‌تر است.

چنان که حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «ای گروه بازرگانان از خدا بترسید، به خریداران نزدیک شوید، با بردباری و حوصله خود را از سوگند خوردن دور کنید و از دروغ بپرهیزید و از ستم بر کنار باشید و ستمدیدگان را یاری کنید و پیمان‌ها و ترازو را به صلاح آورید، در کار مردم تقلب نکنید و در روی زمین فساد برپا ننمایید و تبهکارانه زندگی نکنید.» (جرdaq، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۲۳۹)

در مورد مدیران، امام علی علیه السلام می‌فرماید: «به سبب مالیات، لباس تابستانی و زمستانی مردم و رزقی را که می‌خورند نفروشید و چهارپایی را که با آن به کار مشغول‌اند، از دستشان نگیرید و بر احدی به جهت یک درهم تازیانه مزیند و روی دوپایش نگه ندارید. هیچ چیز از اثاث زندگی آنان را به فروش نرسانید؛ زیرا برنامه‌های ما آن است که با گذشت و اغماض از مردم مالیات بگیریم و توجه تو به آبادانی زمین بیشتر از جمع آوری مالیات باشد.» (جرداق، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۳۴۰)

علی علیه السلام هر روز خود به بازار کوفه می‌رفت و از وضع خریداران و فروشندگان تحقیق می‌کرد. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «فعلیکم بالجد والاجتهاد، و التاهب، و الاستعداد، و التزود فی منزل الزاد» (حرعاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۲، ص ۲۴ و ۱۳) بر شما باد به تلاش و کوشش، آمادگی و آماده شدن و جمع آوری زاد و توشه‌ی آخرت در دوران زندگی.

از دیدگاه علی علیه السلام در جامعه یکی از حقوق اولیه‌ی مردم این است که همه حق دارند، شاغل باشند. کار کوچکی و بزرگی ندارد؛ مگر با توجه به کاری که انجام می‌دهند و هرکس اعم از مرد و زن پاداش کار خود را خواهد دید.

۶. ارزش و اهمیت کار

یکی از معیارهای مهم برای پیشرفت و سعادت جوامع توجه به شکل، نوع و کیفیت کار و فعالیت است. در برخی از جوامع بین اشکال کار یدی و فکری تمایزاتی وجود داشته‌است. کارهای یدی و فیزیکی فاقد ارزش بود و معمولاً این فعالیت‌ها و کارها به اقشار پایین جامعه واگذار می‌شد. برای مثال در شهرهای یونان باستان و در اروپای قرون وسطی و در جوامع کاستی. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، شرح نامه ۳۱، ص ۵۸۰) چنین چیزی وجود داشته‌است؛ در حالی که در برخی از جوامع و ادیان الهی و آسمانی عموماً به کار و فعالیت و به ویژه کارهای فیزیکی توجه فراوان می‌شده‌است. پیامبران الهی خود بر کار و فعالیت تاکید داشته و خود به آن می‌پرداختند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله قبل از بعثت، گوسفندچرانی می‌کرد و با مال و سرمایه‌ی خدیجه رضی الله عنها تجارت می‌نمود. (نک: قریشی، ۱۳۶۶، ص ۵-۶) حضرت موسی علیه السلام نیز گوسفند چرانی می‌نمود. حضرت ابراهیم علیه السلام به کارهای چوبانی و بنایی اشتغال داشت و حضرت ادريس علیه السلام خیاط و حضرت نوح علیه السلام نجار بوده‌است. (مجلسی، بی‌تا، ج ۴۰، ص ۳۲۷)

در زمینه‌ی احترام و بزرگداشت کار و تلاش مفید و سودمند حضرت رسول ﷺ صرفاً به تمجید و تعریف نپرداخته‌است. بلکه دستی را می‌بوسد که از کار ورم کرده و پینه بسته‌است و می‌فرماید: «این دستی است که خدا و پیامبرش آن را دوست دارند.» (سیدرضی، ۱۳۵۱، نامه ۵۳، ص ۵۸۲؛ جرداق، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۱۷۲)

حضرت محمد ﷺ باز می‌فرماید: خداوند بنده‌ی با ایمان پیشه‌ور را دوست دارد و هیچ یک از شما غذایی گواراتر از دسترنج خود نخورده‌است. (حرعاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۱، ص ۴۹)

علاوه بر پیامبر اسلام ﷺ ائمه‌ی اطهار (علیهم‌السلام) هر کدام به کار و فعالیت می‌پرداختند. پس از رسول اسلام، امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) از هرکس متواضع‌تر بود. در امور خانه به همسر خویش کمک می‌کرد و شخصا به کار و تلاش در مزرعه می‌پرداخت.

«با کلنگ زمین را می‌کند و آن را شیار و آبیاری می‌کرد و بارهای هسته‌ی خرما را روی شانه می‌گذاشت و به صحرا می‌برد و بر زمین می‌فشاند و اگر یک دانه‌ای از آن بر زمین می‌افتاد، خم می‌شد و آن را بر می‌داشت و می‌فرمود: امروز هسته‌است و فردا خرما.» (برقی قمی، بی‌تا، ص ۵۵؛ هلد، ۱۳۶۹، ص ۳۴)

حضرت علی (علیه‌السلام) در طول عمر خویش علاوه بر رسالت زمامداری و امامت به کارهای زراعت و باغبانی می‌پرداخت و درآمد آن را صرف فقرا و یتیمان و اقشار پایین جامعه می‌نمود. در مورد اهمیت و ارزش کار و تلاش می‌فرماید: «کشیدن سنگ‌های گران از قله‌های کوه، نزد من از منت دیگران کشیدن محبوب‌تر است. مردم به من می‌گویند: کار برای تو عیب است و حال آن که عیب آن است که انسان دست سؤال نزد مردم دراز کند.» (برقی قمی، بی‌تا، ص ۵۵)

همچنین می‌فرماید: «صلاح العمل بصلاح النیة» (حرعاملی، ۱۴۱۲، ج ۱۲، ص ۳، حدیث ۲) صلاح و درستی عمل به خالص بودن نیت است.

از این سخنان چنین استنباط می‌شود که اخلاص در عمل یکی از شرایط مهم در زندگی انسان‌ها به ویژه در زمینه‌ی کار و فعالیت است؛ زیرا عمل خالص علاوه بر نفع شخصی و مادی برای افراد، دارای منافع اخروی است؛ هم چنین در اصلاح و گرایش مردم و جامعه به سوی کمال و سعادت دنیوی و اخروی نقش ارزنده دارد.

در این زمینه که چه عاملی باعث خستگی در محیط کار می‌شود و با چه راه کارهایی می‌توان خستگی را در محیط کار کاهش داد، علی علیه السلام می‌فرماید:

« قَلِيلٌ تَدْوَمُ عَلَيْهِ، أَرْجَى مِنْ كَثِيرٍ مَمْلُوءٍ مِنْهُ » (فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ج ۳، ص ۸؛ انصاری قمی، بی‌تا، ج ۱۰، ص ۵۸ و ۵۹) «کار اندک که به آن ادامه داده شود، بهتر از کار بسیار است که خستگی آورد.» یعنی از کار زیاد و خستگی آور پرهیز کنید که نشاط و نوآوری را سلب می‌کند. همچنین می‌فرماید: دل‌ها همانند بدن‌ها، خسته و افسرده می‌شوند؛ پس برای آنها لطایف حکمت آمیز و جالب برگزینید (قمی، ۱۳۹۶، ج ۲، ص ۳۲۷)

راه حل بیکاری

در اقتصاد وقتی از بیکاری سخن می‌گوییم، ناخودآگاه باید به عوارض و هزینه‌های اجتماعی آن هم اشاره کنیم. پدیده بیکاری یک ناهنجاری اجتماعی و اقتصادی است که معمولاً رفع آن، در دستور کار دولت‌ها قرار می‌گیرد.

اولین راهکار: صدور مجوز بیشتر به داوطلبان احداث بخش‌های خدماتی خصوصی جهت تسریع در انجام مراجعات مردمی که رضایت مندی مردمی را در پی داشته و در وقت مردم صرفه جوئی خواهد شد. (قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴-۱۳۹۰)

دومین راهکار: حذف رانت در اقتصاد است که از این گروه می‌توان به حذف رانت ناشی از خصوصی‌سازی نام برد که بخشی از بیکاری متأثر از این فرآیند است. (قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴-۱۳۹۰)

سومین راهکار: تلاش در جهت تثبیت عوامل مؤثر در اقتصاد و سرمایه‌گذاری است؛ به گونه‌ای که به کاهش ریسک بیانجامد؛ عوامل سیاسی، روابط بین‌الملل و تجارت بین‌الملل، بازار پول و نرخ عرضه عواملی هستند که شرایط را برای استمرار و ماندگاری سرمایه‌گذاری فراهم می‌کنند. (قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴-۱۳۹۰)

چهارمین راهکار: خروج از رکود است که دولت به دلیل کنترل نرخ تورم، باید با قدرت تمام، این سیاست را در دستور کار خود قرار دهد. در این خصوص، اعمال سیاست انبساط پولی و مالی می‌تواند به خروج از رکود کمک کند. (قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴-۱۳۹۰)

پنجمین راهکار: افزایش قیمت خرید مصرف‌کننده است، از آنجا که ظرفیت بالقوه تولید برای افزایش عرضه وجود دارد، افزایش قدرت خرید می‌تواند انگیزه برای کالا و خدمات را افزایش دهد و این خود به توسعه تولید و احتمال کاهش نرخ بیکاری کمک می‌کند. (قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴ - ۱۳۹۰)

علاوه بر این آموزش متناسب با تکنولوژی‌های جدید، بخش دیگری از نیاز بازار کار را تأمین می‌کند که خود می‌تواند به کاهش نرخ بیکاری کمک کند. و در انتها کنترل مهاجرت از کشورهای همسایه به داخل کشور که عموماً به اشغال فرصت‌های شغلی می‌انجامد، بدون شک نقش مؤثری در کاهش نرخ بیکاری خواهد داشت.

دیدگاه مختار

مشکل بیکاری در ایران، یک ویژگی چندوجهی دارد که اگر همه عوامل دست‌اندرکار، در قالب یک سیاست واحد همراه با مسئولیت‌پذیری اجتماعی نتوانند آن را اجرا کنند، این پدیده شوم اجتماعی - اقتصادی، جامعه ایران را ترک نخواهد کرد و طبیعتاً اثرات نامطلوب اجتماعی آن دامن‌گیر جامعه خواهد شد.

نتیجه‌گیری

پس از این که موضوع مطرح در این تحقیق را به تفصیل مورد بررسی قرار دادیم، در پایان با بیان نتایج به دست آمده و پاسخ به پرسش‌های مطرح شده در ابتدای نوشتار، تحقیق را سامان می‌دهیم

سوال اول: پاسخگویی مدیران چه مفهومی دارد؟ نظر اسلام در این باره چیست؟
پاسخ‌گویی یعنی اینکه مدیر به صورت شفاف کارنامه خود را ارائه دهد و به مطالبات رده فرادستی و سؤالات رده فرودستی توجه کند و خود را در معرض نقد و بررسی قرار دهد و همان‌گونه که موفقیت‌ها و پیشرفت‌های خود را به حساب توان کاری و صلاحیت‌های مدیریتی یا فرماندهی خود می‌گذارد، به عدم توفیق‌ها و شکست‌های احتمالی خود نیز اعتراف کند و مسئولیت آن‌ها را بر عهده گیرد و درصدد جبران آن برآید. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: «لازمه حرکت قدم‌به‌قدم نظام اسلامی به سوی حیات طیبه، پاسخ‌گویی مسئولان و ارائه کارنامه خود به‌منظور اصلاح امورات است.»

آیات: «لَا يُسْئَلُ عَمَّا يُعْمَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ وَفَوْقَ رَبِّكَ لَتَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ» که در ادله به کار رفت بدین سؤال پاسخ می‌خواهد. به این معنا که قرآن کریم به‌جز خداوند متعال، همه انسان‌ها را نسبت به عملکردشان پاسخگو می‌داند. و از ادله لزوم پاسخگویی مدیران در سنت، رضایت خدا و مخلوقاتش است که مدیران باید در تحقق آن حداکثر تلاش را داشته باشند..

سؤال دوم: نظر اسلام در رابطه با اشتغال و مذمت بیکاری چیست؟

از سفارش‌های اسلام به مردم کار کردن در زمان جوانی و میان سالی و قبل از پیری و کهولت است؛ زیرا عمر انسان کوتاه و دوران جوانی و تحرک و فعالیت محدود است؛ لذا بایستی در دوران جوانی و میان سالی به کار و کوشش صحیح و شایسته پرداخت تا در دنیای فانی توشه‌ای برای آخرت فراهم آید. کسی که تنبلی و سستی پیشه کند، حقوق خویش و دیگران را ضایع می‌کند. تداوم بیکاری و کم‌کاری به سستی و تنبلی افراد جامعه می‌انجامد و پیامدهای سوء آن افزایش فقر و تهیدستی است. حضرت علی علیه السلام در طول عمر خویش علاوه بر حمایت از اسلام و امامت به کارهای زراعت و باغبانی می‌پرداخت و درآمد آن را صرف امور مسلمانان به ویژه محرومان و یتیمان می‌کرد. در اندیشه و سیره‌ی حضرت علی علیه السلام کار و تلاش از مباحث مهم محسوب می‌شود. یکی از حقوق اولیه‌ی مردم آن است که همه حق دارند، شاغل باشند و در برابر کار و کوشش خود مزد و پاداش مناسب دریافت کنند.

سؤال سوم: برای ارتقاء پاسخگویی و رفع مشکل بیکاری، مدیران باید چه ویژگی‌هایی داشته باشند؟

اسلام برای پیشگیری از وارد آمدن هرگونه آسیب و مشکل در جامعه از جمله مسئله پاسخگویی مدیران در رفع بیکاری اصولی را برای انتخاب و انتصاب آنان در نظر گرفته که اهم آن عبارت است از:

ویژگی‌های فردی: خودداری از تکبر- توجه به مردم و در دسترس بودن مدیران - جرات اظهار عذرخواهی از دیگران به هنگام اشتباه - تلاش حداکثری جهت کسب رضای خدا و مخلوقاتش - عدم پنهان شدن از دید مردم

ویژگی‌های مدیریتی: اعتقاد به کنترل حجم گسترده واردات اعم از قانونی و قاچاق - اندیشیدن برای تولید آن دسته از کالاها و خدمات که قابلیت تولید در داخل وجود دارد - حذف رانت در اقتصاد -

تلاش در جهت تثبیت عوامل موثر در اقتصاد و سرمایه گذاری - خروج از رکود با کنترل نرخ تورم -
تلاش بیشتر جهت صدور مجوز بیشتر به داوطلبان احداث بخش های خدماتی خصوصی - ضرورت
جعل قانون و آموزش مهارت از کودکی - برنامه ریزی ارتباط علم و اشتغال - تلاش مداوم جهت
بازنگری در نظام آموزشی و پذیرش دانشجو.

منابع

- . قرآن کریم.
- نهج البلاغه، سیدرضی، ۱۳۵۱ ش، ترجمه: علی النقی (فیض الاسلام) الاصفهانی، تهران: سرای امید.
۱. آمدی، عبدالواحد بن محمد تمیمی، ۱۳۹۵ ش، *غرر الحکم و درر الکلم*، چاپ هشتم، قم: موسسه فرهنگی دارالحدیث.
  ۲. انصاری قمی، محمدعلی، [بی تا]، *نهج البلاغه منظوم*، تهران: محدعلی انصاری قمی.
  ۳. برقی قمی، سیدعلی اکبر، [بی تا]، *جلوه‌ی حق در سیرت مولای متقیان امیرمؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام*، تهران: انتشارات حافظ.
  ۴. پاینده، ابوالقاسم، ۱۳۸۸ ش، *نهج الفصاحه*، تهران: پارسایان.
  ۵. توسلی، غلامعباس، ۱۳۷۵ ش، *جامعه‌شناسی کار و شغل*، تهران: سمت، چاپ اول.
  ۶. جرداق، جرج، ۱۳۷۶ ش، *امام علی علیه السلام صدای عدالت انسانی*، چاپ سوم، ترجمه: سیدهادی خسرو شاهی، قم: نشر خرم.
  ۷. جعفری، محمدتقی، ۱۳۶۲ ش، *ترجمه و تفسیر نهج البلاغه*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
  ۸. حرعاملی، محمد بن حسن، ۱۴۱۲ ق، *تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، چاپ دوازدهم، تحقیق: عبدالرحیم ربانی شیرازی، بیروت: دارالتراث العربی.
  ۹. راشدی، لطیف، ۱۳۷۶ ش، *فرزند کعبه*، تهران: نشر سبحان.
  ۱۰. سیوطی، عبدالرحمن، [بی تا]، *الجامع الصغیر*، بیروت: دارالفکر.
  ۱۱. شیخ الاسلامی، سیدحسین، ۱۳۸۵ ش، *گفتار امیرالمؤمنین علی علیه السلام همراه با ترجمه فارسی هدایه‌العلم و غررالحکم*، قم: انصاریان.
  ۱۲. فلاح، محمد، ۱۳۸۱ ش، *جرایم و تخلفات مهندسی ساختمان در حقوق ایران*، تهران: انتشارات حقوقی.
  ۱۳. فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، ۱۴۰۶ ق، *الوافی*، اصفهان: کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام.

۱۴. قریشی، شریف، ۱۳۶۶ ش، *کار و حقوق کارگیر*، ترجمه: ادیب لاری و محصل یزدی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۱۵. قمی، عباس، ۱۳۹۶ ش، *سفينه البحار و مدینه الحکم و الآثار*، چاپ دوم، مشهد مقدس: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس.
۱۶. متقی هندی، علاء الدین علی بن حسام الدین، ۱۴۰۱ ق، *کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال*، تحقیق: صفوة السقا بکری حیانی، چاپ پنجم، الناشر: مؤسسة الرسالة.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۱۱ ق، *الکافی*، تصحیح: محمدجعفر شمس الدین، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
۱۸. مجلسی، محمدباقر، [بی‌تا]، *بحار الانوار*، مصحح: محمدباقر محمودی، عبدالزهراء علوی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۹. مفید، محمد بن محمد، ۱۴۱۳ ق، *الإرشاد مفید فی معرفة حجج الله علی العباد*، قم: کنگره شیخ مفید.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۶ ش، *پیام امام امیرالمومنین علی*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۱. موسوی خراسانی، سیدحسن، ۱۳۷۸ ش، *جوان*، قم: دار اهل البيت علیهم السلام.
۲۲. هلد، دیوید، ۱۳۶۹ ش، *مدلهای دموکراسی*، ترجمه: عباس مخبر، تهران: نشر روشنگران.
- مقالات و...**
۲۳. نظریور، مهدی، «قوه مقننه پاسخگو»، *مجله حصون*، پاییز ۱۳۸۳، شماره ۱.
۲۴. روزنامه رسالت، تاریخ ۸۳/۱/۱۵.
۲۵. قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۴ - ۱۳۹۰.